

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	От регионалното към националното – минало, настояще, бъдеще From the regional to the national – past, present, future
Том / година Volume / year	III / 2024
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Доц. д-р Тошо Спиридонов Assoc. Prof. Tosho Spiridonov, PhD
Институция Affiliation	Национален научен експедиционен клуб – ЮНЕСКО National Scientific Expedition Club – UNESCO
Заглавие Title	СТАРИНИ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО ИСКЪР, ПЛЕВЕНСКО ANTIQUITIES IN THE LAND IN THE VILLAGE OF ISKAR, PLEVENSKO
Страници Pages	308–324
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-3-308/

СТАРИНИ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО ИСКЪР, ПЛЕВЕНСКО

Доц. д-р Тошо Спиридонов

Национален научен експедиционен клуб – ЮНЕСКО

Резюме: Статията разглежда два въпроса – историята на селото, през анализа на възникването и развитието на селото и представянето на старините в землището му.

Възникването на селото е около средата на XIX в., за което свидетелства снимка на семейство от около 1940 г., в което най-възрастната жена е на 100 години. Малкото дете е съвременният обитател и сега е на 80 години. В двора на същия човек се намира и единствената засега известна ми землянка, в което сегашният собственик е роден.

Втората част представя възстановка на римския водопровод, снабдявал античния град Ескус. Досега той беше известен само условно, сега това е подкрепено и документирано от фрагменти от водопровода, намиращи се в селото. Освен това в текста се посочва и наличието на една *Villa rustica*, която се е намирала в източния край на селото в м. Манастира. Доказателства за това е частично унищоженият плосък некропол и надгробна могила (унищожена през 50-те години на XX в.) от римската епоха, които се намират югозападно от вилата. Данни за по-ранен живот има на височината Самодивска могила, където се намира надгробна могила на тракийския владетел на селището, намирало се в района. Авторът е свидетел на голяма част от събитията в историята на селото.

Ключови думи: село Искър, тракийска надгробна могила, плосък некропол, надгробна могила от римския период, землянка, възникване на селото.

Селото е разположено е по северните склонове на Дунавската хълмиста равнина, на 4,6 км от с. Гиген, където се намира античният *Oescus*.

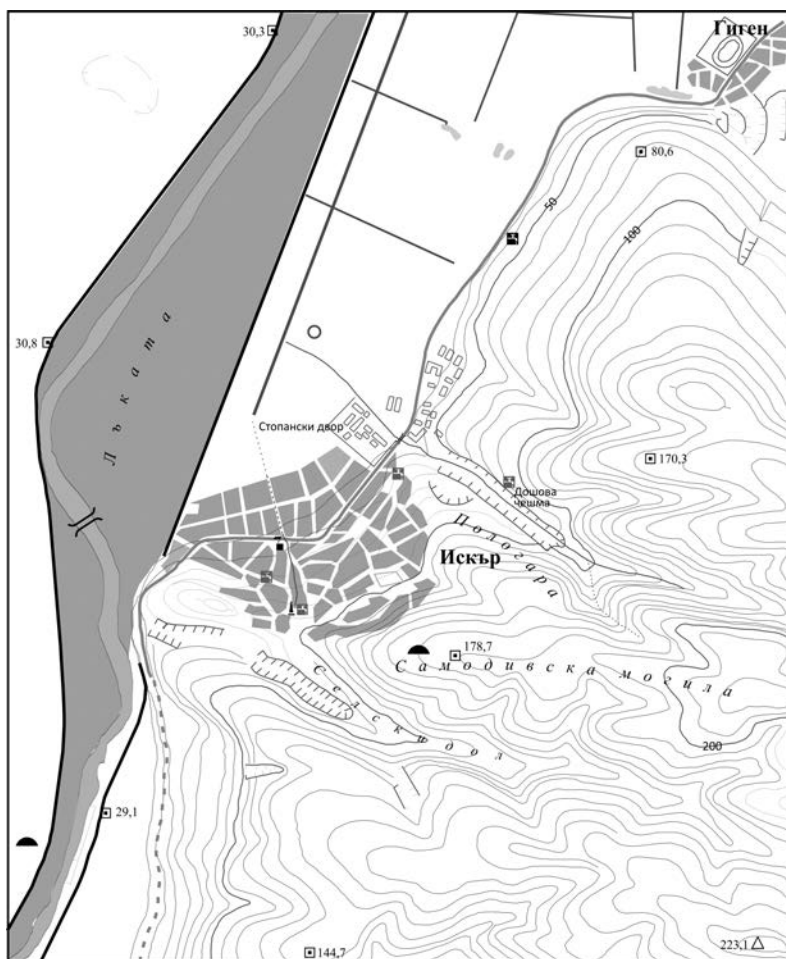
Снимка на с. Искър
Източник: Google Earth

Според преданието, което битува сред хората, селото е носело името Варненска махала (може би от думата „варнийци“), и първоначално се е разполагало вляво от пътя за с. Славовица (м. *Соватя*, м. *Махалата*, м. *Гърнеца* ?). Тук, близо до съвременния път за с. Славовица, се намира старата кариера, от която хората добиваха камъни за строежа на домовете си.

Според Пенка Христова (83 г., починала) преди много години в нашите земи върлувала чума. За да избегат от нея, хората от махалата били принудени да се изселят, като преминали „през баира“ и се заселили в *Селския дол*, където през 70-те години още личаха очертанията на селските дворове и къщи (?). Темата за бягството от чумата „през баир“, за да се скрият от нея, е позната на българския фолклор като обяснение за заселване или създаване на селище (*Маринов Д.*, 1996: 611).

Възможно е обаче хората да са се преместили и да са се скрили в *Селски дол* поради близостта на пътя (Искър– Славовица) и честите нападения на турците. Такова преселване „през баира заради чумата“ обаче е по-възможно да е станало от *Селски дол* през височината Самодивска могила.

Селските къщи след това преселване в преобладаващата си част са разположени североизточно от по-късния стар център на селото, а по-малката част – северозападно; свидетелство е наличието на селските гробища, които по правило се разполагат на-

*Карта на село Искър от 1963 (изд. 1972)
Изчертана по оригиналните листове К-35-1-Б и К-35-1-Г на
руската карта 1:50 000*

края на селото. Те се намират на билото на височина, надвесила се над сегашното село, с посока северозапад-югоизток, с поглед към р. Искър.

Така изглежда историята на селото според една от версиите. Възможно е обаче селото да се е развило и по друг начин.

Първата махала вероятно е най-старата. Една от причините да смятам така, е наличието на **землянка** в двора на Ванчо Делчев – това е бил типът на първоначалните жилища на преместилото се население, докато си построят тухлени къщи. Землянката е била построена от камъни, а покривът е бил покрит със снопове от коноп (гръсте). Днес покривът е рухнал и очевидно се нуждае от поправка.

Землянката отвън

Ванчо Делчев, собственик на землянката

1

2

3

4

Землянката отвътре. Зидана е от каменни блокове, покрита с коноп (гръсте)

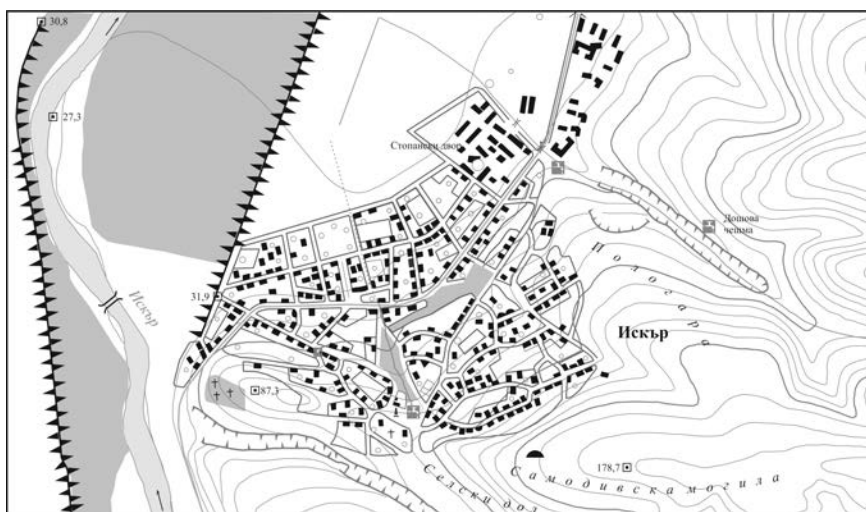
*Снимка на семейството, живяло в земянката
(снимка от ~ 1940 г.). Детето е самият Ванчо Генчев
(на 80 г. през 2022 г.)*

*Най-старата жена на снимката през 1940 г. е била на 100 г.
По приблизителни сметки земянката е на около 180 г.
(~1840 г.)!*

В двора на Марин Гадулов също е имало земянка, строена през 40-те години на XX в., съборена през 60-те години; в неговия двор е построен Детския дом.

Този тип на относително хаотично, свободно изграждане, е продиктуван от липсата на градоустройствени планове във времето, когато селището се е зараждало и развивало. Това е характерно за почти всички селища от XIX в.

Нека да разгледаме картата на с. Искър от 1982 г.

Карта на с. Искър (1982 г.)

На тази карта ясно може да се видят няколко неща. На първо място, че селото може да се раздели на три части. Първата част, югоизточната, е селищна структура (махала), която бих нарекъл условно „българска“. Втората, югозападната, е махала, която наричам условно „влашка“, и третата, северната, наричам „новата“ махала. Всяка от трите махали са заселвани в различно време.

Ако наблюдаваме внимателно селището, ще видим, че то е застроявано върху отделни тераси, вероятно изградени постепенно. Можем само да гадаем за времето, когато е терасиран теренът, но това е ставало най-вероятно през XIX в., казано най-общо, затова и приемам условно това време на изграждане. С относителна сигурност може да се каже, че първоначално селището се е намирало в *Селски дол* – както отбелязах, там през 70-те години на XX в. още се виждаха следи от селските дворове (или къщи?), а и топонимът – *Селски дол* – подсказва същото. Селището е било скрито от погледа на турците, и изградено на южен склон, защитено от северните ветрове и мъглите, които в района са често и дълготрайно явление.

Втората махала, „влашката“, възниква малко по-късно. Хората от българската махала не употребяват влашки език, докато във влашката той се употребяваше масово докъм средата на 70-те години на XX в.; там населението беше двуезично и употребяваше и влашки, и български еднакво успешно. В моя род е известно, че имаме роднини в Румъния, макар че не можах да открия първоизточника на тази информация; едно косвено дока-

зателство може да е фактът, че кумовете на баща ми и майка ми бяха от съседното село Крушовене, за което се знае, че през първата половина на XIX в. от **Влашко** в селото се завърнали някои крушовенски родове (Николов Б., 1996: 169 – 170); освен това имаме роднини в село Загражден, което през XIX в. е било населено с влашко/румънско население, преминало през Дунава, бягайки от гнета на румънските богаташи (Балкански Т., 1999: 71 – 76). Влашката махала има линеен тип застрояване, като вероятно и тук е следван принципът на родовата близост.

Къщите в „българската“ и „влашката“ махали са построени на терасовиден принцип. Той може да се види добре например при къщите на Димитър (Мито) Станчов и Борис Димитров (шивача). При тях влизането в дворовете става с полегата странична отбивка от основния път в махалата (ул. „Искър“) и се влиза в двора на къщата, който има склон към основния път. Там, където склонът е ставал по-висок и не е имало възможност да се направи такава отбивка, входът за двора е бил не от основния път, а встрани от него – например при двора на Иван Каменов (сега къщата е напълно разрушена). При нея за да се влезе в двора има отбивка от основния път, която се изкачва стръмно на юг и чак тогава се влиза в двора, който е продължение на терасата на двора на Б. Димитров; терасата при бившата къща и двор на Иван Каменов е пресечена от пътя, който води нагоре на юг. Улица „Искър“ продължава на запад с още един двор и къща, за да стигне до втората чешма, която сега е изместена от първоначалното си място.

Влизане в двора на Мито Станчов

Влизане в двора на Б. Димитров, сега собственост на Д. Димитров

Третата хипотеза за възникване на селото е свързана с неговото историческо развитие. Историята на с. Искър винаги е била в сянката на големия римски военен лагер и град Ескус (м. *Градицето*), разположен край с. Гиген.

Ескус

На Ескус са посветени много изследвания в научната литература, затова няма да се спирам на тях. В същото време има данни, които подсказват, че в землището на с. Искър има археологически факти за една неизяснена част от старата история на селото, и те предполагат трета версия за възникването на селото.

Най-напред трябва да отбележа съществуването на римския водопровод, който е довеждал вода за Ескус. Според обобщаващото изследване на Ив. Цървов водопроводът е вземал своето начало от м. *Мрамора*, на 2 км от с. Ореховица, и е бил от „гравитачен“ тип. Приложената карта (по *Томас А.*, 2011; *Цървов Ив.*, 2017: 70 – 73, карта на с. 71 с литературата преди него) подсказва две неща: авторът на картата А. Томас очевидно не е посещавал с. Искър и не познава обстановката *de viso*; Ив. Цървов също не е посещавал селото и не познава лично нещата, а в изследването на М. Биернацка-Любанска водопроводът на Ескус само се споменава (*Биернацка-Любанска М.*, 1971). За това говори и краткото описание на водопровода, като Ив. Цървов се позовава само на изследванията преди него.

*Карта на водопровода Ореховица – Гиген
(по Tomas A., 2011; Църков Ив., 2017: 71)*

Затова ще се опитам да допълня познатото на учените за миналото на с. Искър. За целта направих археологическа карта на селото, с известното ми и проверено на място (последно през 2022 г.),

като смятам, че има още детайли, които не са ми известни.
Вероятното трасе на римския водопровод през с. Искър

Ще започна с това, което може да се провери и днес.

Първото нещо е наличието на няколко места, които имат отношение към античния водопровод. Първото място е срязаният водопровод, който може да се види вдясно от пътя с. Славовица – с. Искър, в брега при бившата каменоломна (1), където ясно се вижда срезът на водопровода (снимка № 1); наскоро при него беше поставена указателна табела.

Сн. № 1а. Римският водопровод край каменоломната (1979 г.),
Снимка: Т. Спиридонов

Сн. № 16. Римският водопровод край каменоломната (2022 г.),
Снимка: Т. Спиридонов

Второто място, което вече за съжаление не може да се види, се намира на десетина метра по пътя от чешмата на централната улица във „влашката“ махала към кметството (2). Тук, преди да асфалтират пътя, на самия път се виждаше основата на водопровода, разрушен очевидно при прокарването на пътя и терасирането на терена. Възможно е той да бъде открит в склона на близкия склон – за съжаление там сега не се вижда нищо.

Благодарение на помощта на хората от с. Искър се оказа, че части от водопровода има на доста места в селото. Очевидно е, че при терасирането не целият водопровод е унищожен, като в много дворове са запазени части от него – в дворовете на Мартин Тодоров, на Евелина Данева, срещу двора на бившето ТКЗС, под бившите кошари около чешмата при Райна Тонова* (3).

Сн. № 2. *Мартин Николов Тодоров*

Сн. № 3. *Мартин Николов Тодоров*

Сн. № 4. *Цвятко Василев Радулов (Чубука)*

Сн. № 5. *Срещу Стопанския двор*

Сн. № 6. *Евелина Георгиева Данева*

Срутени части от водопровода могат да се видят в склона вдясно при влизането в циганската махала на Гиген. Той е събирал водите от целия район – извори има по склоновете на височините от Гиген до Славовица – м. *Соватя*, (*Махалата*), под *Самодивска могила* (по-късно каптиран за нуждите на селото), край разрушената римска могила, близо до м. *Манастира*, както и вдясно по пътя от Искър за Гиген, където и днес има чешма.

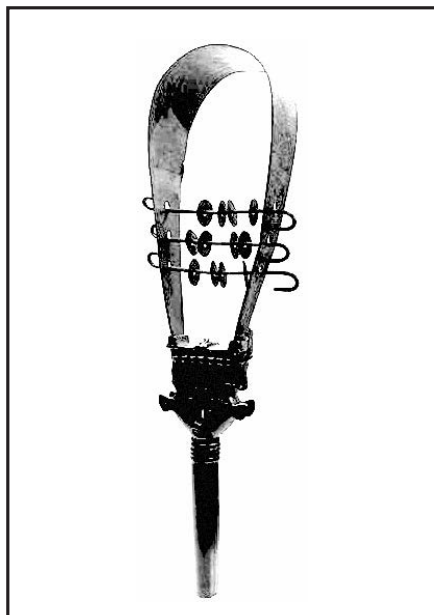
От римската епоха има концентрация на археологически находки в източния край на селото. Тук през 70-те години можеха да се видят зидани гробници вляво по пътя от моста към стария център (4) и към старата селска мандра, а на двадесетина метра по-нагоре, вляво в склона край пътя към училището можеше да се видят останки от кости от погребения и керамика, очевидно принадлежащи към плосък некропол. И сега, въпреки че склонът е обрасъл с дървета и храсти, се намират парчета от керамика. Този некропол е бил изграден върху склона, гледащ на север, до който се е достигало през течаща вода – потокът между м. *Манастира* и некропола, при старата мандра.

Източно от селото, в м. *Манастира*, е имало *villa rustica* (7); народното предание говори за наличието тук на женски манастир, но няма никакви материални данни за това. Основание ми дават наличието през 70-те години на саркофаг (без капак, сега изчезнал) по източния бряг на потока, почти срещу бившата селска мандра (6), както и сведението на Сп. Спиридонов (поч. на 84 г.), за втори саркофаг в двора на стопанския двор, който е бил използван за повдигане на тракторите на стопанството (8). Към нея очевидно принадлежат плоският некропол, зиданите гробници,

отбелязани по-горе, както и наличието на строителна и битова керамика, която се намира в лозовия масив на м. *Манастира*.
Нещо повече. За съществуването на този некропол, и за това, че владетелят на тази вила е бил тракиец говори обстоятелството, че при чешмата край къщата на Райна Тонова през 50-те години на XX в. беше разкопана надгробна могила (5), като пръстта беше използвана за повдигане на изграждания тогава стопански двор, поради подпочвената вода. Единствено, което помня от тази могила е един детски саркофаг, който е използван от Михаил Тонов (поч. на 89 г. през 2023 г.) за хранилка на свинете.

Вероятно от тази вила (или от района) произхожда и един **систрум** (музикален инструмент, наподобяващ дрънкалка, монтирана върху човешка глава), намиращ се в НАИМ-БАН, София. Инструментът е свързан с египетската богиня Изида. Информацията е на М. Петров, който съобщава и за находка, намерена в района при село Дъбован – бюст на Серапис (по информация на Д. Димитров).

– Информацията и снимките са от Веска Иванова и Димитър Димитров, за което им благодаря!

Сн. № 7. Систрум от с. Искър

В района някъде има (или е имало) тракийско селище от предримската епоха, което засега не е известно. Възможно е то да е било в очертанятия на сегашното селище, което прави от-

криването му почти невъзможно, а и терасирането на склоновете вероятно е разрушило културният пласт, където и да се е намирало селището. Основания за това твърдение ми дава надгробната могила в м. Самодивска могила (9), издигната на края на билото на височината, издигаща се над най-старата селска фурна (кота 178.7 м). Като имам предвид погребалната практика на траките от предримската епоха да издигат надгробна могила на високо и обгледно място, смятам, че там е погребан местен тракийски владетел (снимка № 8). През римската епоха погребалната практика се променя, и могилите „слизат“ в ниското, край некрополите, като некрополът при Р. Тонова може да се свърже със съществуването на *villa rustica* в м. Манастира и описаният по-горе некропол.

От изследванията на Ескус е установено производството на строителен материал, като основно са се произвеждали тухли, с надпис на V Македонски легион. Тухла от римската епоха намерих през 1979 г. близо до м. Гръстелника, на левия бряг на р. Искър, сега в землището на с. Крушовене (снимка № 9). През 50 – 70-те година на XX в. имаше тухларна, която се намиреше вляво на пътя от с. Гиген за с. Искър, която може би беше наследник на това производство. Тук има подходяща пръст, беше изградена пещ с висок комин, както и сушилни, а наблизко имаше и вода. За съжаление тухларната беше разрушена през 70-те години, когато започна уедряването на различните дребни производства и беше построена фабриката за тухли край с. Подем, Плевенско, като най-вероятно няма документи за съществуването ѝ.

Сн. № 9. Тухла

И така, третата хипотеза за възникването на с. Искър се гради върху продължението на живота тук от тракийската епоха (*Самодивска могила*), през римската епоха – римската вила в м. *Манастира* с некропола край нея и път Ескус – римската вила – Сторгозия (възможно през с. Славовица). Наличието на път покрай дн. с. Искър би могло да се предположи заради римската вила в м. *Манастира* и строежа на римския водопровод. Така би могло да се обясни и преданието за селище в м. *Махалата*. Разбира се трябва да бъде намерено средновековното селище (ако е имало такова) – възможно е то да се е намирало в м. Соватя, или на друго, неустановено място. Едва тогава бихме могли да бъдем относително сигурни за връзката „римска епоха – средновековие – ново време“. А това без теренно проучване не може да стане – засега не ми е известно да са намирани дори керамични фрагменти както в м. *Махалата* така и в м. *Селски дол*.

Библиография:

Балкански Т., 1999 Никополските власи. Велико Търново, глава Загражден, 71 – 76

Биернацка-Любанска М., 1971 Някои проблеми върху изследвания на римските водопроводи в Долна Мизция и Тракия. - Археология, 2, 1 – 20

Маринов Д., 1996 Избрани произведения, т. 2, „Чума село изгорела“. Подбор и научен коментар Светла Петкова. София

Описание Русско-Турецкой войны 1877– 78 гг. на Балканском полуострове и Особое прибавление. – СПб.: Воен.-истор. комиссия Гл. штаба, 1899 – 1913. Изд-во тт. 4, 6 – 9 и вып. 3, 5 – 6 Атласа. Атлас карт, планов и схем Вып. 1: (к 1 и 2 томам Описания). – 1901. – 4 с., 24 л

Църов И., 2017 Акведуктите по българските земи (II – IV в.) В. Търново, 70 – 73

Tomas A., 2011 Connecting to Public Water: the Rural Landscape and Water Supply in Lower Moesia. - Archaeologia Bulgarica, XV, 2, 59 – 72

Neagoe V., Mărgărit I., 2006 Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. - Дакорумънски говори в Северна България. București, глава Zagradjen, 145 – 155

ANTIQUITIES IN THE LAND IN THE VILLAGE OF ISKAR, PLEVENSKO

Assoc. Prof. Tosho Spiridonov, PhD

National Scientific Expedition Club – UNESCO

Abstract: The article examines two issues – the history of the village, through the analysis of the origin and development of the village and the presentation of the antiquities in its land.

The origin of the village is around the middle of the 19th century, as evidenced by a photo of a family from around 1940, in which the oldest woman is 100 years old. The toddler is the current resident, and is now 80 years old. In the yard of the same person is also the only dugout known to me so far, in which the current owner was born.

The second part presents a reconstruction of the Roman aqueduct that supplied the ancient city of Escus. Until now it was only tentatively known, now this is supported and documented by fragments of the water pipe found in the village. In addition, the text mentions the presence of a Villa rustica, which was located at the eastern end of the village in the town of Manastira. Evidence for this is the partially destroyed flat necropolis and burial mound (destroyed in the 1950s) from the Roman era, which are located southwest of the villa. There is evidence of an earlier life at the height of the Samodiv Mound, where there is a burial mound of the Thracian ruler of the settlement located in the area. The author witnessed a large part of the events in the history of the village.

Keywords: Iskar village, Thracian burial mound, flat necropolis, burial mound from the Roman period, dugout, emergence of the village.

Доц. д-р Тошо Спиридонов

Национален експедиционен клуб – ЮНЕСКО

София

E-mail: tosho_sp@abv.bg